

Энергетикалык кауипсиздик контекстиндеги Кыргызстаннын кюмйр юнеркюсйбинин маселелери

Аңдатпа. Кыргызстандагы кюмйр кен орындарын тиимди пайдалану казйргй замангы кюмйр юнеркюсйбинин кўрылысында маңызды рюл аткарады. Кюмйр юндйру елдин кажеттиликн қанагаттандыруга және импорттан бас тартууга ықпал етеди. Зерттеуге деген қызыгушылык саланын дамуын, онын жай-күйн гана емес, сонымен қатар негизги проблемаларды, сондай-ақ энергетикалык қауипсиздикти көрсететин перспективаларды сипаттайтын аспектилерди зерттеумен байланысты. Кыргызстаннын кюмйр саласы қаралып отырған сектордын бир бөлиги ретинде саланы дамытудын негизги кезеңдерин, әртүрли уақыт кезеңдериндеги юндйру көлемин, кюмйр ресурстарын қайта өңдеу мен пайдалануды айқындауға мүмкйндик беретин ерекшеликтерди анықтау үшйн зерделеу мен талдауды талап етеди. Өзектилиги, кюмйр юндйру тарихын зерттеу және Тәуелсиздик жылдарында негиз болатын саладагы жетистиктерди анықтауға көмектесетиндигимен анықталады.

Кыргызстаннын кюмйр секторынын тарихи көринисин зерттеу барысында мынадай мақсат қойылды – кюмйр ресурстарынын көлемин, секторды дамытудын негизги кезеңдерин мен процесстерин анықтау, онсыз, биздин ойымызша, Кыргызстаннын кюмйр юнеркюсйбинин жай-күйи, маселелери мен перспективалары толык сипатталмайды. Мундай тәсйл тәуелсиздик жылдарындагы кюмйр юнеркюсйбинин әлеуети мен перспективаларын анықтауға мүмкйндик бередй.

Қойылған мақсатты шешу Кеңес дәуирине дейинги, кеңестик кезеңдердеги және республика тәуелсиздигинин 25 жылындагы кезеңдеги Кыргызстаннын кюмйр юнеркюсйбинин тарихи сипаттамасымен және жай-күймен сүйемелденеди. Республиканын тәуелсиздик жылдарындагы кюмйр саласынын ретроспективасын, проблемаларынын жай-күйн және перспективаларын зерделеу кезинде қойылған сұрақтарға жауап беру үшйн себеп-салдар, салыстырмалы-салгастырмалы және индуктивти зерттеу әдистерй пайдаланылады.

Түйин сөздер: кюмйр; қорлар; кюмйр саласы; юндйрис; маселе; перспективалары; энергетикалык қауипсиздик.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-140-3-136-144>

Түсти: 21.07.2022 / Жарияланымға рұқсат етилди: 04.08.2022

Кйриспе

Отын-энергетика кешени (ОЭК) кез келген ел үшйн стратегиялык бағыт болып табылады. Жеке меншикти отын-энергетикалык ресурстардын (ОЭР) болуы немесе болмауы мемлекеттин экономикалык дамуына

әсер етеди. Кыргызстан Республикасында әртүрли отын-энергетикалык ресурстардын айтарлықтай мол қоры бар. Кыргызстаннын отын-энергетикалык кешени еки негизги саладан тұрады: отын юндйриси (кюмйр, мұнай, газ юндйру) және электр энергетикасы. Бұл юндйрисгерге энергия ресурстарын

өндіруді, өңдеуді, тасымалдауды, бөлуді және пайдалануды құрайтын отын мен энергияны өндірудің салааралық жүйесі кіреді. ОӘК үлесіне Қырғызстан өнеркәсібінің жалпы өнімінің шамамен бестен бір бөлігі келеді. Ал, ОЭР елінің экономикалық жағдайы саланың қаншалықты тиімді жұмыс істеуіне байланысты. Сондықтан да мәлімделген бөлімде көп жағдайда саладағы тарихи үдерістерге тәуелді Қырғызстанның көмір саласын дамыту аспектісі шынайы қызығушылық тудырады. Осыған байланысты Қырғызстан Республикасының көмір өнеркәсібін дамытудың тарихи көрінісін талдау қажет.

Қырғызстанда жеткілікті көмір қоры бар. Деректер бойынша республикада тас және қоңыр көмір кен орындарының ресурстары Орталық Азия өңірінің барлық қорларының жартысына жуығын құрайды [1]. Көмірлі аудандардың жалпы қоры 4,27 млрд. тоннаны құрайды. Көмірдің жалпы геологиялық қоры 28,3 млрд. тоннаға бағаланады, оның 2,3 млрд. тоннасы – барланған, 26 млрд. тоннасы – өнеркәсіптің қазіргі заманғы талаптарына жауап беретін болжамды. Маркалардың топтары бойынша қорлар келесідей бөлінеді: қоңыр, энергетикалық – 18%; метаморфизмнің төмен дәрежесіндегі тас, энергетикалық – 70%; тас кокстеу, технологиялық – 9%, метаморфизмнің жоғары дәрежесіндегі тас, энергетикалық – 1%, Жартылай антрацит және антрацит, технологиялық – 2% [2].

Басқа деректер бойынша көмірдің геологиялық қоры 31,4 млрд. тоннаны, баланстық қоры 2,4 млрд. тоннаны құрайды. Көмір ресурстары республика аумағы бойынша біркелкі орналаспаған: көмірдің 65% – ы Оңтүстік Қырғызстанға, 33% – ы Нарын облысына, 2%-ы Ыстықкөл облысына тиесілі. Көмір кен орындарының 70% - дан астамы республиканың таулы аудандарында шоғырланған [3].

Қырғызстан Республикасының аумағында 70-ке жуық кен орындары мен көмір көріністері белгілі, олар төрт бассейнге топтастырылған: Оңтүстік Ферғана (Сулюкта, Қызыл-Кия, Бешбурхан, Абшир, Алмалық),

Узген (Көк-Янғак, Құмбел, Зиндан); Солтүстік Ферғана (Таш-құмыр, Қара-Тут, Тегенек); Кавак (Көк Мойнақ, Мин-Куш, Қара Кечен) және үш көмірлі аудандар: Алай, Алабұға-Чатыркөл және Оңтүстік Ыстықкөл. Көмір кен орындары саз, аргиллит, алевролит, құмтас және конгломераттардың көмір қабаттарымен алмасуынан тұратын триас-юра шөгінділерінен тұрады [4].

Геология және минералды ресурстар жөніндегі мемлекеттік агенттіктің деректері бойынша қазіргі уақытта Қырғызстанда 32 бос көмір кен орны бар [5]. Осылайша, Қырғызстандағы бос көмір кен орындары түрі бойынша көмір, тас көмір және қоңыр көмір болып жіктеледі. Біздің есептеуімізше, Баткен облысындағы ең көп кен орын саны – 12 кен орны. Ош облысында-10 кен орны. Жалал-Абад облысында - 6 кен орны. Нарын облысында 4 кен орны бар. Олардың ішінде көмір – 22 кен орны, тас көмір – 7 кен орны, қоңыр көмір – 3 кен орны бар. Көмірдің жоғарыда аталған түрлері бір-бірінен, тығыздығынан, түсінен, күлінен, көміртегі, сутегі, оттегі және азоттан ерекшеленеді.

Қырғызстанның көмір кен орындарының табиғи әлеуеті, сондай-ақ КСРО жылдарында Республиканың тәуелсіздігін алғаннан кейін көмір өнеркәсібінің қалыптасқан жүйесі жалғасудың өнімді өнеркәсіптік көлемін таба алмайды. Қырғызстанның көмір саласындағы жағдай тәуелсіздік жылдары жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшуге байланысты нашарлауда. Нарықтық қатынастар Қырғызстанның көмір өнеркәсібін дағдарысқа алып келді. Бекіністердің, тіректердің болмауы және болмауы байқалды. Ескірген жабдықтар модернизацияны қажет етті. Саланы жеткіліксіз қаржыландыру және пісіп-жетілген проблемалар жыл сайын көмір өндіру көлемін азайтты. Көмір саласы өте ауыр жағдайда болды.

2011 жылы Бішкек ЖЭС-на түскен Құлан кен орнынан көмірдің сапасы туралы мәселе туындағанға дейін тұрақты негізде жеткізілетін қазақстандық қатты отынның сапасы мен бағасы тұтынушыларды қанағаттандырды. Қырғызстанға Қазақстаннан радиоактивті

көмірдің түсу фактісі анықталып, көмір қайтарылды. Отандық көмірді әзірлеу және пайдалану туралы мәселе өзектілігін қайтарды [6. б. 54], әсіресе, елде жеткілікті көмір қоры болғандықтан. Сондықтан, Бішкек ЖЭС-ны қайта құру бойынша міндеттер қойылды, оның нәтижелері бойынша ол импортталатын көмірді емес, жергілікті көмірді пайдалана алар еді.

Осыған байланысты, «электр станциялары» ААҚ және «ТВЕА» қытайлық компаниясы 2013 жылғы 16 шілдеде «Бішкек қаласының ЖЭС жаңғырту» жобасын (386 млн, АҚШ доллары) іске асыруға келісім жасасты. «Келісім-шарт бойынша» ТВЕА «компаниясы № 1-8 қазандық агрегаттары мен № 1-4 турбоагрегаттарды бөлшектеумен, өнімділігі 550 т/сағ болатын аса жоғары қысымды 2 Көмір қазандық агрегатын және 150 МВт бойынша жылуландыратын іріктеуі бар 2 турбоагрегатты орнатумен айналысады. Қолда бар 300 МВт қуаттылықты және 300 МВт қуаттылықты ескере отырып, станция 2017 жылы 600 МВт қуаттылыққа ие болады. Жобалау кезінде әлемдік стандарттарға сәйкес келетін технологиялар мен жабдықтарды, атап айтқанда өткір бу параметрлері 13,8 МПа және температурасы 560°С қазандық агрегаттарын, сондай-ақ өткір будың бастапқы параметрлері 12,8 МПа және температурасы 555 °С болатын турбоагрегаттарды таңдаумен заманауи, жоғары технологиялық және жоғары экологиялық жабдықтарды орнату болжанады. станциялар қырғыз көмірінде жұмыс істей алады, ал нысанның өзі 812 мегаватт электр энергиясын өндіреді. Бұл алдыңғы сәтке қарағанда екі есе көп» [6, б. 53-58].

Қырғызстандағы көлемі бойынша екінші жылу электр станциясы - Ош қаласында орналасқан ОШ ЖЭС. «Бұл елдегі ең ірі өндіруші «электр станциялары» ААҚ құрамына кіреді. Электр станциясы 1964 жылы пайдалануға берілді. ЖЭС елде өндірілетін табиғи газды жағуға жобаланған. 1973 жылы станция бастапқыда қосалқы отын ретінде жоспарланған газдан мазутқа өтті. Мұның себебі Қырғызстанның табиғи

газ қорларын сарқылуы болды. Станцияның белгіленген электр қуаты 50 МВт құрайды, жылу қуаты - 350,7 Гкал/сағ. Станцияның негізгі энергетикалық жабдығына 5 Қазандық және 2 турбогенератор (бірлі-жарым қуаты 25 МВт) кіреді. Жылу электр орталықтары 2017 жылға дейін импортталатын энергия көздерінің 95% - ын, соның ішінде көмірдің 50% - ын, қалғаны газ және мұнай өнімдерін пайдаланды. Бішкек және ОШ ЖЭС қалаға қызмет көрсету үшін көбіне көмір, мазут, табиғи газды пайдаланады. Сонымен қатар, импортталатын көмірдің негізгі үлесі көрші Қазақстанға тиесілі (Бішкек ЖЭС жаңғыртылғанға дейін)» [6].

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында теориялық зерттеу әдістері қолданылды: жүйелік тәсіл, талдау, анализ, дедукция әдісі, жіктеу, нақтылау және детализация.

Тарихи және хронологиялық фактілерді жүйелеу жүргізілді. Қырғыз көмір өнеркәсібіне арналған ғылыми жарияланымдарға әдеби шолу жасалды.

Талқылау

Неғұрлым перспективалы көмір кәсіпорындарын жаңарту және техникалық қайта жарақтандыру өндіру көлемінің елеулі өсуін береді, бұл мемлекеттің экономикалық дамуына оң әсерін тигізеді. Қара Кеченнің көмір ресурстарын практикалық пайдалану бойынша басқа да жобалар бар. Мысалы, теорияда теміржол салу жоспары бар. Алайда, теміржолдың орындылығына назар аудару керек. Бұл темір жол көмірді тасымалдау үшін қаншалықты жиі пайдаланылады? Бұл жоба тиімсіз. Темір жолға салынған қаражаттың өтелімділігі ұзақ болады. Екінші жағынан, Қаракечинск кен орнынан көмірдің негізгі көлемі жүк көліктерімен тасымалданатыны белгілі. Көмірдегі халықтың сұранысын қанағаттандыру үшін жүк көліктерінің санын көбейту немесе жүк көтергіштігі жоғары автомобильдер санын көбейту қажет. Сонда

Қырғызстан өңірлеріндегі көмір қажетті мөлшерде болады. Бірақ бұл тәсіл басқа қиындықтарды тудырады. Көмірді еліміздің барлық өңірлеріне қажетті мөлшерде жеткізу үшін автожолдардың дамыған инфрақұрылымы болуы тиіс. Егер жолдар мәселесі шешілсе, алайда үлкен тонналы жүк көліктері жол төсемін бүлдіреді және оларды үнемі жөндеу — бұл үнемі жөндеуді қажет ететін өте қымбат бизнес. ЖЭС құрылысы жобасына қайта орала отырып, өндірілетін электр энергиясын Бішкек ЖЭС-ға және елдің басқа да өңірлеріне жеткізуді болжауға болады, олар көбінесе көмірді пайдалануды шектеуі мүмкін еді, бұл Қырғызстан астанасының экологиялық жағдайына оң әсерін тигізер еді.

Қырғызстанда екі ЖЭС - Бішкек пен Ош қалаларында. Бірақ посткеңестік кеңістікте көмір қоры бойынша 4-ші орын алатынел үшін бұл өте аз. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, көмір өнеркәсібі мен индустрияландырудың қалыптасу жылдарында Қырғызстанда халықты және өнеркәсіптік нысандарды электр энергиясымен қамтамасыз ету үшін ЖЭС-да көмірді пайдалану маңызды рөл атқарды. Ел экономикасының әлсіздігін ескере отырып, біздің ойымызша тарихи тәжірибені пайдалану қажет. Көмір разрездерінде жылу электр станцияларын салу, егер жаңа су электр станцияларын салуға миллиардтаған доллар қажет екенін ескерсек, өзекті бағыт болып табылады. Көмір өнеркәсібі Тәуелсіздік жылдарында қиын кезеңдерді бастан кешуде. Осыған байланысты оларды шешудің әртүрлі әдістері ұсынылады. Біздің зерттеуімізде көмір саласын көтеру ұсыныстарының бірі – өндірілетін электр энергиясымен өңірлерді электр қуатымен қамтамасыз ете алатын ЖЭС салу.

Ол үшін ұсынылады:

1. Көмір Нарын және Ыстықкөл облыстарының жер бетінде орналасқан кен орындарында, сондай-ақ елдің оңтүстігінде ЖЭС және электр беру желілерін салу қажет. Осылайша, өңірлер электр энергиясымен қамтамасыз етілуі мүмкін. Көмір сатып алуға қаржы ресурстарын жұмсаған халық оларды электрмен жылытуға пайдалана алар еді. Бұл

елді мекендердегі, әсіресе ауылдық жерлердегі экологиялық жағдайға айтарлықтай әсер етер еді. Халықтан түсетін қаржылық кірістер, Мемлекет гидроэнергетикадағы ұлттық жобаларға (құрылыс, жөндеу және т.б.) қаражат бағытта алады.

2. ЖЭС-тен тұтынушыға дейінгі электр беру желілері бұдан әрі Нарын өзеніндегі жаңа енгізілген су электр станцияларынан электр энергиясын тасымалдауда пайдаланылуы мүмкін.

Әрине, кемшіліктер бар-аймақтың экологиясын бұзатын ЖЭС шығарындылары. Бірақ табиғатқа зиянды азайтуға мүмкіндік беретін заманауи технологиялар бар, оларды Қытайда немесе Ресейде де сатып алуға болады. Дегенмен, басқа фактіні ескеру қажет. Су аз кезеңде Гидроэнергетика ел басшылығын қажетті электр қуатын импорттауға мәжбүр етеді. Сондықтан электр энергиясын өндіру үшін ЖЭС пайдалану жағдайы елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жақсы сақтандыру болар еді.

Қырғызстан патша, кеңеске дейінгі және соғысқа дейінгі жылдары көмірмен өндірілетін электр энергиясын белсенді пайдаланды. Мұндай тәсіл көмір өнеркәсібінің дамуына және көмірмен электр энергиясын өндіретін объектілердің құрылысына ықпал етті, бұл республиканың өнеркәсібін де электрмен қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Сондықтан, тарих бізге берген нәрсені қайталау қажет болуы мүмкін. Оның үстіне, нәтижелер сәтті болды.

Қырғызстандағы көмір саласының жай-күйі негізгі проблемаларға ие: қаржыландырудың жеткіліксіздігі, саланы стратегиялық дамыту жоспарының болмауы, білікті мамандардың жетіспеушілігі. Бірақ, ең бастысы, мемлекет бұл секторды дамытуға жеткілікті көңіл бөлмейді.

Қаралып отырған перспективада көмір өнеркәсібін дамытудың стратегиялық мақсаттары ел экономикасы мен халқын сапалы қатты отынмен және оны қайта өңдеу өнімдерімен сенімді қамтамасыз ету болып табылады. Жаңа ЖЭС үшін көмір саласының өндірістік және экономикалық әлеуетін арттыру елдің энергия қауіпсіздігін

қамтамасыз етуге және көмір өндіру өнеркәсібін Қырғызстан экономикасының жетекші саласына шығаруға тиіс. Қазіргі уақытта және перспективада республиканың халық шаруашылығын энергия ресурстарымен қамтамасыз ету бойынша қалыптасқан жағдай өз көмірін өндіруді ұлғайтуды, оның импортынан біртіндеп бас тартуды талап етеді. Республиканың оңтүстік өңірлеріндегі ескі көмір шахталарын қалпына келтіру үшін инвестициялар тарту қажет. Шетелдік капиталды тарта отырып, бірлескен кәсіпорындар құруға ерекше назар аударылсын. Бұл ретте көмірді заманауи, қауіпсіз терең өндіруді жолға қою қажет.

Содан кейін оң экономикалық нәтижелерге қол жеткізгеннен кейін газ және электр жылуына көшуді, сондай-ақ энергия үнемдейтін технологияларды немесе баламалы энергия көздерін әзірлеу түріндегі баламаларды жүзеге асыруға ұмтылу қажет.

Өнеркәсіптік көлемдерде газ бен мұнай өнімдерінің меншікті ресурстарының болмауына, сондай-ақ басқа да баламалы энергетикалық ресурстарды өндірудің қол жетімділігі мен тиімсіз болуына байланысты Қырғызстанға көмір саласын дамытуға ерекше назар аудару қажет. Қазіргі уақытта көмірді автомобиль құралдарымен жеткізу халық пен мемлекеттің қажеттіліктерін қанағаттандырмайды.

Көмір саласының ретроспективасы кеңес жылдарында (дейін) даму сұранысқа қарай біртіндеп жүзеге асырылғанын көрсетеді. ХХ ғасырдың 40-шы жылдарынан бастап 1991 жылға дейінгі көмір өндіру көлемінің беталысы көмір тұтынған Қырғызстан аумағында өнеркәсіп объектілері салынып, пайдалануға берілген кезде өндіру көлемінің ілгерілеуі болғанын көрсетеді. Қайта құру мен жоспарланған экономикадан нарықтық экономикаға көшу процесінің басталуымен өндіріс көлемі төмендейді.

Нәтижелер

Қырғызстанның көмір саласының даму тарихы 4 негізгі кезеңді бөліп көрсетуге болатынын көрсетті: біріншісі - патшалық

Ресей кезеңі (1890-1917), екіншісі - Ұлы Отан соғысы басталғанға дейін Кеңес өкіметінің қалыптасу кезеңі (1917-1941), үшіншісі - Ұлы Отан соғысы жылдары КСРО ыдырағанға дейін Қырғызстан (1941-1990), бесінші - тәуелсіздік жылдары Қырғызстан (1991-2016).

Бірінші кезең-көмір кен орындарын барлау және игеру кезеңі. Көмір өндіру деңгейі қолөнер өндірісі деңгейінде болды. Алғаш рет салаға инвестициялар – француз және ресейлік кәсіпкерлердің инвестициялары. Оның маңыздылығы, дәл осы кезеңде кейінгі дамуға ие болған саланың пайда болуы. Көмірлі аудандардың қол жетімсіздігі және қолмен жабдықтау факторларын, сондай-ақ аймақтың өнеркәсіптік артта қалуын және ресурстардың қажеттілігін ескере отырып, көлемдер өнеркәсіптік емес масштабта болды деп болжауға болады, бірақ олар қазіргі сұранысты қанағаттандырды.

Екінші кезең Кеңес өкіметінің көмір кен орындары егжей-тегжейлі зерттеліп, жаңа барлау жүргізілген кездегі бекітуімен байланысты. Қызылорда, сүлікті, Таш-Комур, Көк-Янғак көмір кен орындарын игеру белгілі бір дәрежеде электрлендіру мен механикаландыруды ала отырып жалғасты. Қырғызстанның оңтүстігінде жаңа биліктің орнауы және жұмысшы табының (негізінен кеншілер) жоғары шоғырлануы көмір саласының өсуіне, жұмысшы табының, халықтың өсуіне ықпал етті. Көмір орталықтары негізінде қалалар құрылуда. Елді мекендердің инфрақұрылымын біртіндеп жақсарту жүріп жатыр. Әлеуметтік нысандар ашылуда.

Қырғызстанның көмір саласын дамытудың үшінші кезеңі ең прогрессивті болып табылады және оны КСРО жылдарында елдің экономикалық дамуының өсуіне негізгі әсер еткені ретінде бөліп көрсетуге болады. Соғыстан кейінгі жылдары жаңа кен орындарын игеру басталды: Джергаланское, Каджисайское, Минкушское және Алмалыкское. Бұл ретте мемлекеттік көмір өндіруші кәсіпорындар ең ірі кен орындары – Сулюкта, Ташкумыр, Қызыл-Қия және көк-Янғак өндірді. Жаңа әзірлемелерді Қырғызстанда Кеңес Одағының еуропалық

бөлігінен эвакуацияланған, елдің әскери экономикасын қолдау үшін көмір тұтынатын және өнім шығаратын өнеркәсіптік нысандар орнатылатындығымен түсіндіруге болады. Соғыс аяқталғаннан кейін Қырғызстан, бүкіл Кеңес халқы сияқты, жаңа міндеттер алды. КСРО 1946-1950 жылдарға арналған бес жылдық даму жоспарын қабылдады, оған сәйкес бәрі басты мақсатқа - соғыстан жойылған халық шаруашылығын қалпына келтіруге және оның дамуының соғысқа дейінгі деңгейін қамтамасыз етуге бағынады. Зауыттар мен фабрикалар тез арада бейбіт құрылысқа қажетті өнім шығаруға көшті. Қырғызстанның өндірістік қуаты соғыс жылдарында және одан кейін эвакуацияланған зауыттар мен фабрикалардың есебінен ұлғайды, бұл оған өнім өндірісін ұлғайтуға мүмкіндік берді. XX ғасырдың 60-70-ші жылдары Қызыл-Кие, Сүлюкте жаңа шахталар ашылды. Ресей мен Украинадан республикаға қоныс аударған адамдардың саны өсті. Көмір кен орындарына қосымша барлау жүргізілуде, қазіргі Жалал-Абад, ОШ, Нарын, Ыстықкөл облыстарында жаңа объектілер әзірленуде және пайдалануға берілуде, шахталар саны жаңадан енгізілген және қалпына келтірілген ескілердің есебінен ұлғаюда, тиісінше көмір өндіру көлемі өнеркәсіптік ауқымға дейін ұлғаюда. Елдің көмір орталықтарының халқы өсуде. Қаланың инфрақұрылымы ауқымды жақсаруда, автомобиль және темір жолдар, әлеуметтік нысандар салынуда. Көмір объектілерін жаңғырту, механикаландыру, электрлендіру жүргізілуде, қауіпсіздік жақсаруда. Шахтер қалашықтарын пайдалануға берумен тұрмыстық жағдайлар жақсаруда. Қаржыландыру орталық, жоспарлы. Көмір секторы Қырғызстанның дамыған өнеркәсіп саласына айналып келеді.

Алайда, Кеңес Одағының өмір сүруінің соңғы жылдарында қайта құру кезеңінде және ыдырауға дейін көмір индустриясында құлдырау байқалады. Нарықтық қатынастар көмір өндіруді тұрақсыздандырады, нәтижесінде көлемдер күрт төмендейді. Қаржыландыру азаяды, өндіріс көлемінің төмендеуіне байланысты кәсіпорындардың кіріс бөлігі азаяды. Көмір өндіруші

кәсіпорындардың еңбек ұжымдарынан еңбек көші-қоны білікті мамандар санының азаюына алыпкеледі. КСРО-ның түпкілікті ыдырауынан кейін көші-қон процесі неғұрлым қарқынды жүрді, ең алдымен білікті мамандар мен ауқатты шаруалардың қабаттарын қамтыды. 1990 жылы 1000 адамға 9,3 адам, ал 1991 жылы 8,5 адам қоныс аударды. 1994-1995 жылдары республикадан 100 мыңнан астам адам кетті, оның 70 мыңы - Ресейге [7]. Бірте-бірте көмір орталықтары тиісті қаржылық инъекциялар алмастан құлдырайды. Жабдықтар мен механикаландыру ескірген. Қырғызстанның көмір саласының дағдарыс кезеңі басталады.

Тәуелсіздік жылдарындағы төртінші Қырғызстан-бұл реанимация және саланы жетілдіру әрекеті жасалған кезең. Индустрияда кәсіпорындарды акционерлеу толқыны өтуде. Кейбіреулері мемлекеттік, басқалары жеке болып қалады. Көмір өнеркәсібінің білікті мамандарының еңбек көші-қонының нәтижелері саланың одан әрі дамуына әсер етеді. Мамандардың созымалы жетіспеушілігі жалғасуда. Орталық мемлекеттік қаржыландыру және инвестициялардың аз көлемі жинақталған проблемаларды шешпейді. Көмір өндіру көлемі қысқарды. Көптеген шахталар ескірген және терең көмір өндіруге қомақты қаражат қажет. Жаңа кен орындарын іздеу бойынша жүргізілген іс-шаралар нәтиже берді. Мысалы, 800 млн. тоннаға жуық көмір қоры бар Кавак көмір бассейні табылды. Алайда, мемлекет елдің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін көмір өндіруді өз күшімен реттей алмайды. Сонымен қатар, бұл кен орнын игеруге ықпал ететін сыртқы инвестициялар жоқ. Көмір саласын мемлекеттік қолдау өте төмен деңгейде. Қырғызстанның көмір өнеркәсібінде ел экономикасының дамуына әсер еткен елеулі нәтижелерге қол жеткізілген жоқ.

Қорытынды

Көмір саласының бөлінген кезеңдері дамудың үдемелі жүріп жатқанын, алайда қисынды аяқталған сала деңгейіне жетпегенін, сондай-ақ халықаралық стандарттар деңгейінде жалғасын таппағанын көрсетті.

Қыргызстанның көмір саласы КСРО өмір сүрген жылдары ең дамыған. Дәл осы кезеңде Көмір өндіру көлемінің артуы, саланың толық механикаландырылуы, сондай-ақ тұрақты қаржыландыру жүріп жатыр.

Көмір өнеркәсібі перспективада мемлекетті сапалы көмірмен және оны қайта өңдеу өнімдерімен қамтамасыз етуге қабілетті сенімді салаға айналуға тиіс. Мұндай сенімділік елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады, сонымен қатар көмір өндіру өнеркәсібі Қыргызстан экономикасының жетекші саласы бола алады.

Көмір саласын дамыту үшін ел басшылығы өндіру көлемін тұрақтандыру және оларды ұлғайту үшін сыртқы және ішкі инвестицияларды тарту үшін жағдай жасауы қажет. Жаңа көмір саласының құрылысына ерекше назар аудару керек, негізінен ашық тәсілге байланысты, капиталды аз қажет етеді

және өнімді болады. Алынған өнімді газ бен сұйық отын алу үшін пайдалануға болады, сонымен қатар өндірілген көмірді электр энергиясын өндіру үшін пайдалануға болады.

Жақын болашақта қазақстандық көмір импортынан толық бас тарту мүмкін емес. Олардың жоғары калория мөлшері отандық көмір бәсекелестігін айналып өтеді. Көмірдің жергілікті жыныстарын электр энергиясын өндіру үшін жаңа пайдалануға берілген ЖЭС-те пайдалануға болады, ол электр энергиясын өндірудің қолданыстағы көлемінің әлеуетін толықтыра алады. Мұндай нұсқа өңірлерде жергілікті халықтың және тұтастай мемлекеттің экономикалық әуқатына (еңбекпен қамту, Жалақы, тұрмыстық жағдай деңгейін арттыру және т.б.) мультипликативтік әсерімен әсер ететін жаңа өнеркәсіптік объектілерді қатарға енгізуге мүмкіндік берер еді.

Әдебиеттер тізімі

1. Изабаев К. Кыргызстан занимает четвертое место в СНГ по запасам угля. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.vzglyad.kg/society/524> (дата обращения: 14.12.2021).
2. Горная энциклопедия. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.mining-enc.ru/k/kirgizskaya-sovetskaya-socialisticheskaya-respublika/>. (дата обращения: 14.12.2021).
3. Угольная промышленность Кыргызстана. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://rus.gateway.kg/industry>. (дата обращения: 14.12.2021).
4. Природные ископаемые. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/nature/soil-and-minerals/8-klady-zemli.html>. (дата обращения: 14.12.2021).
5. В Кыргызстане существует 32 свободных месторождения угля. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://knews.kg/2012/04/18/v-kyrgyzstane-suschestvuet-32-svobodnyih-mestorojdeniya-uglya-spisok/>. (дата обращения: 14.12.2021).
6. Бейсебаев, Р.С. Проблемы топливно-энергетического сотрудничества Кыргызстана и Казахстана на евразийском пространстве // Вест. ТГУ: сб. науч. ст. – Томск, 2017. – № 50(2). – С. 53-58.
7. Экономика Кыргызстана [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.kgz.moost.ru/ekonomob.php>. (дата обращения: 14.12.2021).

Р.С. Бейсебаев

Бишкекский государственный университет им. К. Карасаева, Бишкек, Кыргызстан

Проблемы угольной промышленности в контексте энергетической безопасности Кыргызстана

Аннотация. Эффективное использование месторождений угля в Кыргызстане играет важную роль в строительстве современной угольной промышленности. Добыча угля способствует удовлетворению потребности страны и отказу от импорта. Интерес к исследованию вызван тем, что изучаются аспекты,

которые характеризуют не только развитие отрасли, ее состояние, но и основные проблемы, а также перспективы, что указывает на энергетическую безопасность. Угольная отрасль Кыргызстана, как часть рассматриваемого сектора требует изучения и анализа для выявления особенностей, которые позволят определить наиболее продуктивные исторические этапы развития отрасли, объемы добычи в разные периоды времени, переработку и использование угольных ресурсов. Актуальность определяется, в том числе, тем, что изучение и исследование истории добычи угля поможет определить достижения в отрасли, которые станут основой в годы независимости.

В процессе исследования исторической картины угольного сектора Кыргызстана ставится цель – определить объемы угольных ресурсов, основные этапы и процессы развития сектора, без чего, на наш взгляд, состояние, проблемы и перспективы угольной промышленности Кыргызстана будут охарактеризованы не полностью. Такой подход позволит нам выявить потенциал и перспективы угольной промышленности в годы независимости.

Решение поставленной цели сопровождается исторической характеристикой и состоянием угольной промышленности Кыргызстана в досоветский, советский периоды и этап в 25 лет независимости республики. Для ответа на поставленные вопросы при изучении ретроспективы, состояния проблем и перспективы угольной отрасли в годы независимости республики используется причинно-следственный, сравнительно-сопоставительный и индуктивный методы исследования.

Ключевые слова: Кыргызстан; уголь; запасы; угольная отрасль; добыча; состояние; проблемы; перспективы; энергетическая безопасность.

R.S. Beisebayev

Bishkek State University named after K.Karasaev, Bishkek, Kyrgyzstan

Problems of the coal industry in the context of energy security in Kyrgyzstan

Abstract. The efficient use of coal deposits in Kyrgyzstan plays an important role in the construction of the modern coal industry. Coal mining contributes to meeting the needs of the country and the rejection of imports. The interest in the study is caused by the fact that aspects are being studied that characterize not only the development of the industry, and its condition, but also the main problems, as well as prospects, which indicates energy security. The coal industry of Kyrgyzstan, as part of the sector under consideration, requires study and analysis to identify features that will determine the most productive historical stages of the industry's development, production volumes in different periods, and processing and use of coal resources. The relevance is determined, among other things, by the fact that the study and research of the history of coal mining will help determine the achievements in the industry that will become the basis of the years of independence.

In the process of studying the historical picture of the coal sector of Kyrgyzstan, the goal is to determine the volumes of coal resources, the main stages, and processes of development of the sector, without which, in our opinion, the state, problems, and prospects of the coal industry of Kyrgyzstan will not be fully characterized. This approach will allow us to identify the potential and prospects of the coal industry in the years of independence.

The solution to this goal is accompanied by historical characteristics and the state of the coal industry of Kyrgyzstan in the pre-Soviet, and Soviet periods and the stage of 25 years of independence of the republic. To answer these questions, when studying the retrospective, the state of problems and prospects of the coal industry in the years of independence of the republic, causal, comparative, and inductive research methods are used.

Keywords: Kyrgyzstan; coal; reserves; coal industry; mining; state; problems; prospects; energy security.

References

1. Izabaev, K. Kyrgyzstan zanimaet chetvertoe mesto v SNG po zapasam uglya [Kyrgyzstan ranks fourth in the CIS in terms of coal reserves]. Available at: <http://www.vzglyad.kg/society/524.>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
2. Gornaya enciklopediya [The Mountain Encyclopedia]. Available at: <http://www.mining-enc.ru/k/kirgizskaya-sovetskaya-socialisticheskaya-respublika.>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).

3. Ugol'naya promyshlennost' Kyrgyzstana. [The coal industry in Kyrgyzstan]. Available at: <http://rus.gateway.kg/industry>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
4. Prirodnye iskopaemye [Natural Fossils]. Available at: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/nature/soil-and-minerals/8-klady-zemli.html>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
5. V Kyrgyzstane sushchestvuet 32 svobodnyh mestorozhdeniya uglya. [There are 32 available coal deposits in Kyrgyzstan]. Available at: <https://knews.kg/2012/04/18/v-kyrgyzstane-suschestvuet-32-svobodnyih-mestorojdeniya-uglya-spisok/>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).
6. Beisebaev R.S. Problemy toplivno-energeticheskogo sotrudnichestva Kyrgyzstana i Kazahstana na evrazijskom prostranstve, Vest. TGU: sb. nauch. st. [Problems of Fuel and Energy Cooperation between Kyrgyzstan and Kazakhstan in the Eurasian Space, Vest. The problems of fuel-energy cooperation of Kyrgyzstan and Kazakhstan in the Eurasian space // TSU Bulletin.]. Tomsk, 2017. No. 50(2). P. 53-58, [in Russian].
7. Ekonomika Kyrgyzstana [The economy of Kyrgyzstan]. Available at: <http://www.kgz.moost.ru/ekonomob.php>, [in Russian]. (accessed 14.12.2021).

Автор туралы мәлімет:

Бейсебаев Рахат Сансызбаевич – тарих ғылымдарының докторы, Қырғыз-қытай факультетінің деканы және профессор қызметін атқарушы, К.Карасаев атындағы Бішкек мемлекеттік университеті, Бішкек, Қырғызстан.

Beisebaev Rakhat Sansyzbaevich – Doctor of Historical Sciences, Dean of Kyrgyz-Chinese Faculty and Acting Professor, Bishkek State University named after K. Karasaev, Bishkek, Kyrgyzstan.